

Теорія та методика навчання географії

УДК 378.147: 913 (477)

DOI: 10.31652/2786-5754-2024-7-13-21

Гілецький Й. Р.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та природознавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0003-4680-2765
e-mail: yosyp.hiletskyi@pnu.edu.ua

Сливка Р. Р.

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та природознавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0003-4654-3185
e-mail: roman.slyvka@pnu.edu.ua

Закутинська І. І.

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та природознавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0002-7072-8318
e-mail: irina.zakutynska@pnu.edu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ КУРСУ ГЕОГРАФІЇ ВОСЬМОГО КЛАСУ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Основна увага у статті приділена аналізу структури і змісту вивчення географії у 8-их класах закладів загальної середньої освіти за модельною навчальною програмою, яка розроблена колективом під керівництвом Заптоцького С. П. У ній змістовий блок, який стосувався вивчення населення, був вилучений із 8 класу і перенесений у курс 9 класу. Таким чином, зміст курсу «Географія» у 8 класі розкриватиметься у наступних 4-х розділах: розділ I. «Картографічний образ України», розділ II. «Природа України», розділ III «Природокористування» та розділ IV. «Простір – територія – держава». Замість теми «Населення України та світу» у 8 класі, включення якої свого часу у цей курс було невдалим експериментом, запропоновано два розділи під назвами «Природокористування» та «Простір – територія – держава». Розділ «Природокористування» логічно завершує розгляд природи нашої держави з позицій ресурсного підходу, перспектив природокористування, а «Простір – територія – держава» є своєрідною перехідною ланкою до вивчення у 9-му класі питань суспільної географії України та світу. Проте більш детальний аналіз змісту тем курсу географії 8 класу у модельній програмі за авторством Заптоцького С. П. та ін., спонукає повернути увагу до деяких дискусійних питань та запропонувати авторські бачення вдосконалення змісту навчальної дисципліни. Основні пропозиції стосуються збереження типового фізико-географічного підходу до розгляду природи України у другому розділі, та деякого уточнення змістового наповнення розділу III. «Природокористування». У темі I. розділу IV. «Українська держава» дуже важливим аспектом розгляду є утвердження ідеї про те, що Україна є спадкоємицею державницької традиції слов'янського племен. Сильною стороною програми є проектна діяльність на встановлення особливостей формування спроможних територіальних громад. Основним наративом, який має ретранслювати тема 2 «Місце України на політичній карті світу» – Україна суверенна європейська держава, країна-кандидат на членство в ЄС, якому доводиться у справедливій збройній боротьбі відстоювати свою незалежність від російської агресії.

Ключові слова: модельні навчальні програми, трансформація структури і змісту навчального курсу, фізико-географічний підхід до розгляду, ресурсний підхід до розгляду, принцип логічності і послідовні формування змісту шкільного курсу.

Hiletskyi Y. R.

Candidate of Sciences in Pedagogy, PhD
Associate Professor of the Department of Geography and Natural Sciences
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
ORCID ID 0000-0003-4680-2765
e-mail: yosyp.hiletskyi@pnu.edu.ua

Slyvka R. R.

Candidate of Sciences in Geography, PhD
Associate Professor of the Department of Geography and Natural Sciences
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
ORCID ID 0000-0003-4654-3185
e-mail: roman.slyvka@pnu.edu.ua

Zakutynska I. I.

Candidate of Sciences in Geography, PhD
Associate Professor of the Department of Geography and Natural Sciences
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
ORCID ID 0000-0002-7072-8318
e-mail: irina.zakutynska@pnu.edu.ua

TRANSFORMATION OF THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE GEOGRAPHY COURSE IN THE EIGHTH GRADE IN THE INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

The article is focused on the analysis of the structure and content of Geography study in the 8th grades of general secondary educational institutions based on the model curriculum, developed by the team under the supervision of S. P. Zapototskyi. According to it, the content block related to the study of the population was removed from the 8th and instead transferred to the 9th grade course. Thus, the content of the course "Geography" in the 8th grade will encompass the following 4 chapters: Chapter I "Cartographic image of Ukraine", Chapter II "Nature of Ukraine", Chapter III "Natural Resource Management" and Chapter IV "Space – Territory – State". Instead of the topic "Ukrainian and World Population" in the 8th grade, the inclusion of which in this course at one time was an unsuccessful experiment, two Chapters were introduced under the names "Natural Resource Management" and "Space – Territory – State". Chapter "Natural Resource Management" logically completes the study of the nature of our state from the standpoint of the resource approach and perspectives of nature use, and "Space – Territory – State" is a kind of a transitional link to the study of Ukrainian and world social geography in the 9th grade. However, a more detailed analysis of the content of the topics included in the geography course covered in the 8th grade according to the model program offered by S. P. Zapototskyi and others, prompts to draw attention to some debatable issues and to offer author's vision of improving the content of the educational discipline. The main suggestions concern the preservation of a typical physical and geographical approach to the study of the nature of Ukraine in Chapter II, In topic 1. of section IV. "Ukrainian state" a very important aspect of consideration is the affirmation of the idea that Ukraine is the inheritor of the state tradition of the Slavic tribe of the Ants. Another strength of the program is the project activity to establish the features of the formation of capable territorial communities formed after the decentralization reform. The main narrative to be relayed by topic 2 "Ukraine's place on the political map of the world" is that Ukraine is a sovereign European state, a candidate country for EU membership, which has to defend its independence from Russian aggression in a fair armed struggle. and some clarification of the content in Chapter III "Natural Resource Management".

Keywords: *model curricula, transformation of the structure and content of the educational course, physical and geographical approach to study, resource approach to study, the principle of logic and successive compilation of the content of the school course.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розпочався другий навчальний рік, у якому вивчення географії відбувається за новими модельними навчальними програмами для 6–9 класів Нової української школи, які затвердило Міністерство освіти і науки України [4,5]. За цими програмами у 2024/2025 навчальному році почали навчатися усі шості і сьомі класи.

Практично з усіх предметів затверджено по декілька модельних програм. Із предмета «Географія» (6–9 класи) у другому циклі базової середньої освіти школи можуть

використовувати дві модельні програми, які підготовлені різними авторськими колективами. Перша програма розроблена групою, яку очолив Кобернік С. Г. [5], а друга – колективом під керівництвом Запотоцького С. П. [4].

Оновлений зміст курсів географії для учнів 6-х та 7-х класів в обидвох програмах зазнав змін у порівнянні із раніше діючими програмами, здебільшого з позицій підходу до організації навчально-виховного процесу, засадничим принципом якого визначено принцип життєвої доцільності і прикладної функціональності [4]. Проте тематичне наповнення курсів не зазнало значних принципівих змін.

Щодо курсу 8-го класу, над яким почали роботу колективи авторів підручників та пілотні заклади загальної середньої освіти, то тут дві програми досить суттєво відрізняються тематичними блоками, які пропонується учням опрацювати. Особливо суттєвих змін у побудові зазнав зміст курсу географії 8-го класу у модельній навчальній програмі, яка розроблена колективом під керівництвом Запотоцького С. П. [4]. На скільки ці зміни виявляться вдалимими і доцільними покаже практика, але повернути увагу до позитивних сторін змісту цього трансформованого курсу географії 8-го класу та до деяких дискусійних питань доречно вже на теперішньому етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу, обґрунтовуючи дидактичні основи розробки змісту шкільного курсу “Географія України”, було запропоновано теоретичні підходи до побудови змісту шкільних навчальних курсів географії [1]. Загальний процес розробки (формування) змісту загальної середньої освіти має декілька складових: відбір, структурування та трансформування знань, які дозволять оволодіти необхідними освітніми компетенціями. Етап відбору (генералізації) полягає у виділенні тих важливих актуальних знань людства, з якими необхідно ознайомити учнівську молодь, а також відкидання і упущення тих, що є або стали у ході розвитку людської цивілізації менш важливими для формування компетенцій сучасного учня.

Здійснити оптимальний відбір навчального матеріалу можливо лише в тому випадку, коли він тісно пов’язаний з його систематизацією і структуруванням в навчальних предметах, їх тематичних змістових блоках. У формуванні змісту важливе значення також має виділення системи ключових понять, категорій, законів і закономірностей, що становлять своєрідний каркас навчального предмета. Однак вони не можуть бути механічно перенесені з наукових видань у шкільні програми і підручники, а потребують певного трансформування. Суть його полягає у формулюванні дефініцій наукових категорій, законів, закономірностей, понять, термінів у такому вигляді, щоб, зберігши сутність, вони були доступними для сприйняття учнем відповідного віку та рівня розвитку.

Для розробки змісту шкільних географічних курсів свого часу були запропоновані дидактичні принципи [1], на які варто спиратися у процесі відбору, структурування та трансформації змісту навчального матеріалу, яким мають оволодіти учні. Одним із таких важливих принципів обґрунтування змісту загальної географічної освіти є логічність і послідовність. Він вимагає, щоб весь навчальний матеріал був викладений у певній логічній послідовності, являв собою цілісну систему, враховуючи внутріпредметні й міжпредметні зв’язки. Дотримання принципу логічності й послідовності вимагає, щоб зміст шкільних курсів будувався таким чином, щоб усе пропонуване для вивчення пізніше ґрунтувалося на попередньому (незалежно від того в яких класах, курсах якої з галузей знань про це йшлося). Логічність при відборі змісту освітнього предмета вимагає також чіткого усвідомлення внутрішньої закономірності як кожного конкретного об’єкта чи явища, які характеризуються, так і цілісної системи, до якої вони входять.

Усі географічні знання, які регламентовані навчальними програмами для закладів загальної середньої освіти, є елементами системи географічних наук. Адже згідно сучасних уявлень географія являє собою саме систему природничих і суспільних наук, що вивчають функціонування і еволюцію географічної оболонки, взаємодію і розподіл в просторі її окремих

частин і компонентів [2]. У цю систему насамперед входять два великих блоки – фізична географія і суспільна географія, кожен з яких також відповідає поняттю системи наук в силу тісного взаємозв'язку досліджуваних об'єктів, наявності загальних теоретичних основ.

Шкільні навчальні програми з географії традиційно передбачали на першому етапі, тобто із 6-го по 8-й класи, вивчення системи знань, які входять до фізико-географічного змістового блоку. І це цілком виправдано як з позицій логіки пізнання навколишньої дійсності так і психолого-фізіологічних особливостей здобувачів шкільної освіти. Так, пізнання основ фізичної географії починається із вивчення Землі як планети, особливостей її природних оболонок у 6 класі. Наступним кроком є поступове поглиблення розуміння фізико-географічних процесів у ході ознайомлення з особливостями природних комплексів материків і океанів у 7 класі та своєї країни у 8-му. Логіка такої послідовності пізнання Землі від загального до конкретного обумовлена тим, що неможливо зрозуміти взаємозв'язки між природними компонентами на регіональному чи локальному рівнях, не знаючи загальних закономірностей розвитку окремих геосфер і комплексної географічної оболонки Землі.

Щодо психолого-фізіологічних особливостей учнів, то вивчення у 6-8 класах фізичної географії відповідає віковим особливостям учнів. Адже у школярів молодших і середніх класів домінують компоненти конкретно-образного мислення над зачатками абстрактного, а тому вони відносно легко сприймають знання про особливості і закономірності просторового розподілу у географічній оболонці природних компонентів і явищ.

Реалізуючи концепцію, яка передбачає завершення географічної освіти учнів у базовій середній школі, навчальні програми у 2017 році були суттєво змінені [3]. Головною метою було перенесення елементів змісту економічної і соціальної географії світу, який традиційно вивчався в обов'язковому курсі 10-го класу у дев'ятирічну (базову) школу. На зміну курсу «Фізична географія України» у 8 класі прийшов курс «Україна у світі: природа, населення». Відбулося об'єднання в одному навчальному курсі тем фізичної географії України та елементів суспільної географії України та світу. У результаті було суттєво скорочено вивчення у 8-му класі питань фізичної географії України, а новим складником курсу стала тема «Населення України та світу». Про те, як показала практика, перенесення вивчення питань географії населення із колишніх 9-го та 10-го класів у зміст курсу 8 класу було невдалим експериментом [6]. І це можна було передбачити, беручи до уваги відсутність в учнів необхідних знань про історичні та політико-географічні передумови, які мають суттєвий вплив на демографічні процеси, формування системи розселення і т. ін. Попри те нова модельна навчальна програма колективу на чолі із Коберніком С. Г. залишила змістову структуру курсу практично без змін (розділ I. Картографічні джерела інформації, розділ II. Географічний простір України, розділ III. Природа України, розділ IV. Населення України та світу, розділ V. Природа та населення рідного краю [5]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У модельній навчальній програмі з географії, яка підготовлена колективом авторів, який очолив Запотоцький С. П. і затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року змістовий блок, який стосувався вивчення населення був вилучений із 8 класу і перенесений у курс 9 класу [4]. Таким чином зміст курсу «Географія» у 8 класі розкриватиметься у наступних 4-х розділах: розділ I. «Картографічний образ України», розділ II. «Природа України», розділ III «Природокористування» та розділ IV. «Простір – територія – держава». Тобто замість теми «Населення України та світу» у 8 класі запропоновано два розділи під назвами «Природокористування» та «Простір – територія – держава». Третій розділ логічно завершує розгляд природи нашої держави з позицій перспектив природокористування, а четвертий є своєрідною перехідною ланкою до вивчення у 9-му класі питань суспільної географії України та світу. Проте детальний аналіз змісту тем розділів курсу географії 8 класу за цією новою модельною програмою [4], яка передбачає принципову зміну змістових блоків у курсі географії для 8 класу, спонукає повернути увагу до деяких дискусійних питань конкретизації

змісту навчальної дисципліни.

Метою статті є виділення позитивних аспектів у змісті модельної навчальної програми з географії для 8 класу для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В., Довгань А. І. і ін.), а також обґрунтування сутності можливих напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розділ I «Картографічний образ України» у курсі 8-го класу нової модельної навчальної програми, яка створена авторським колективом під керівництвом Запотоцького С. П. знайомить учнів з темами: «Україна на картах світу, Європи», «Географічні карти України» та «Топографічні карти» [4]. Тобто вона, враховуючи сучасні можливості геоінформаційних систем, знайомить учнів з основами картографічних знань на прикладі карт України та формує навички використання сучасних картографічних ресурсів.

Щодо розділу II. «Природа України» навчальна програма передбачає ознайомлення з темами: «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси», «Клімат і кліматичні ресурси», «Води суходолу і водні ресурси», «Ґрунти», «Рослинність і тваринний світ України», «Природні комплекси (ландшафти)». Вже саме формулювання тем показує, що при розгляді просторових особливостей кожної з природних оболонок Землі у межах території України пропонується завершити огляд під кутом зору суспільної географії (ресурсним підходом), тобто розглянувши компоненти і сили природи як природні ресурси. Це принципово відрізняється від плану і змісту вивчення природи материків, де розгляд природи кожного материка регламентується у програмі за такими пунктами: «Тектонічна будова, сучасні тектонічні процеси. Рельєф. Корисні копалини. Загальні риси клімату. Води суходолу. Природні зони». Тобто ресурсний підхід відсутній у курсі 7-го класу. Тому виникає питання чому б за тим самим фізико-географічним підходом, тільки більш детально, і з поглиблення розуміння сутності явищ не вивчити у розділі два природу України, завершивши таким чином чисто фізико-географічний змістовий блок шкільної географічної освіти. Ще одним аргументом на користь саме такого підходу є те, що поняття «природні ресурси», уявлення про їх класифікацію за напрямками використання у господарській діяльності на момент вивчення теми: «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси» ще не розглядалося. Проте саме цьому практично присвячений увесь третій розділ навчальної програми. А тому цілком доречно, після ознайомлення з понятійним апаратом, розглянути і оцінити наявні природні ресурси України та їх значення для розвитку різних галузей природокористування.

Таким чином тема 1 із другого розділу могла б називатися традиційно для фізико-географічного підходу «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, корисні копалини». До того ж у тексті програми, який деталізує зміст теми йдеться про саме про корисні копалини, а не мінеральні ресурси. А це зовсім інший контекст розгляду питання, головною метою якого є погляд на природні закономірності поширення корисних копалин в їх зв'язок із тектонічними структурами. Із позицій фізичної географії важливо узагальнити й систематизувати знання про генетичну класифікацію корисних копалин і закономірності їх поширення в межах різних тектонічних структур. На основі теоретичних узагальнень охарактеризувати особливості залягання кожного з генетичних типів корисних копалин на території України. Саме на такий контекст розгляду, а не ресурсний, орієнтують запропоновані теми дослідження «Подібність тектонічної будови і закономірностей поширення корисних копалин Австралії й України» та практичної роботи «Позначення на контурній карті основних тектонічних структур, форм поверхні, басейнів і родовищ корисних копалин». Басейни і родовища корисних копалин доцільно відобразити саме на тій контурній карті, де відображені тектонічні структури.

Також не дуже вдалою є запропонована послідовність розгляду основних питань даної теми. На початку традиційно розглядають основні форми земної поверхні, щоб потім можна було аналізувати їх залежність від тектонічних структур. У свою чергу, щоб характеризувати

геологічну історію території, учням необхідно мати уявлення про тектонічні структури. Необхідно сформулювати уявлення в учнів про тектонічні структури другого порядку (кристалічні щити, плити, тектонічні западини й антиклізи, складчасті пояси різних тектономагматичних епох, передгірські прогини, молоді платформи тощо). На основі знань про тектонічну і геологічну будову, геологічну історію теренів країни логічно приступати до геоморфологічного кола питань. Тому оптимальною була б наступна послідовність опрацювання теми: «Основні форми земної поверхні. Основні тектонічні структури. Тектонічна карта України. Геологічна історія території України. Геологічна будова. Геологічна карта України. Типи рельєфу за походженням. Корисні копалини.»

Тему 2. Розділу два доцільно було назвати просто «Клімат», тобто без згадки про кліматичні ресурси. Адже про кліматичні ресурси безпосередньо йдеться у розділі третьому, темі 2 «Кліматичні ресурси, їх вплив на сезонність землеробства, види і вартість продовольства, вироблення енергії.» [4]. Пропонуємо таку деталізацію змісту теми «Клімат»: «Кліматотвірні чинники. Повітряні маси, що впливають на клімат території України. Кліматична карта. Регіональні відмінності клімату. Синоптична карта. Несприятливі погодно-кліматичні явища. Проблеми зміни клімату.»

Значну роль у засвоєнні знань з цієї теми мають відіграти міжпредметні зв'язки, особливо з фізикою (відомості про способи нагрівання повітря, атмосферний тиск, випаровуваність, відносну та абсолютну вологість і т. ін.). Важливо навчити учнів аналізувати за допомогою карт розподіл радіації, зволоженість території, погоду. Формування понятійного апарату з теми може йти переважно на прикладі території України.

У формулюванні теми 3, яка стосується гідрологічного компонента шкільної географічної освіти, зайвою є згадка про водні ресурси. Адже у розділі 3, який стосується природокористування, є питання, які напряму стосуються водних ресурсів та деяких напрямів їх використання - «Водні ресурси та їх використання. Меліорація. Гідроенергетичний потенціал річок, течій, хвиль, припливів» [4]. Сюди доречно було б у третій розділ перенести із другого питання про заходи сталого водокористування. Адже водокористування є однією із галузей природокористування.

З іншого боку не зовсім зрозуміло чи опрацьовуючи тему 3 "Води суходолу і водні ресурси", вбачається необхідність не тільки повторити й узагальнити раніше засвоєні знання про об'єкти гідросфери суходолу на прикладі України, але й доповнити їх невідомими учням з попередніх курсів поняттями і закономірностями. Передусім це стосується група понять, яка стосується розвитку річкової долини, формування комплексу терас. Поміж них найважливіші: "похил та падіння річки", "глибинна та бічна ерозія", "базис ерозії", "аккумуляція", "алювій", "меандри", "заплава" тощо та особливості процесів їх утворення.

У темі 4. Ґрунти розділу II навчальної програми надто мало уваги приділено розгляду природних особливостей ґрунтів, а саме нічого не сказано про особливості механічного складу, структуру ґрунтів, особливості основних горизонтів ґрунтового профілю. А ці питання у школі вже більше у жодному навчальному курсі не будуть розглядатися. Зате у цій темі 4 багато йдеться про вплив на ґрунт господарської діяльності людини, їх захист та відновлення, що доречно було б комплексно розглянути у розділі III «Природокористування».

Аналогічно цілий блок питань («Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню. Раціональне лісокористування. Зупинка процесу втрати біорізноманіття»), які доцільно було б розмістити у третьому розділі є і у темі 5. «Рослинність і тваринний світ України».

Завершує фізико-географічну характеристику України традиційно регіональний змістовий блок, що покликаний ознайомити учнів з цілісними природними територіальними комплексами (ПТК) в межах території та акваторії України. Спираючись на знання про географічну оболонку, природні компоненти, ПТК, природні зони, тут учні знайомляться із існуючими науковими підходами до районування та принципами, що покладені в основу

виділення природних комплексів великого масштабу в межах України.

Через те, що питання природокористування основному поміщені у другому розділі, який би мав розкривати природні закономірності та особливості поширення компонентів природних комплексів у просторі території України, то виникла певна невідповідність у назві розділу III навчальної програми і його змісті. Тобто аналізуючи формулювання, які деталізують зміст розділу, його доцільно було б назвати «Природні чи природно-ресурсні передумови природокористування». У цьому розділі виділено дві теми: 1. Природні умови та 2. Природні ресурси як чинник суспільного розвитку. Клімат при такому розмежуванні пропонується в одному випадку розглядати як природну умову, а в іншому як ресурс. Доцільність такого структурування розділу є не надто переконливою. Можна було запропонувати такі дві теми: «Природні умови та ресурси», де дати визначення понять, класифікації за оболонками Землі, вичерпністю та напрямками використання, а також уявлення про якісні оцінки ресурсів. Друга тема могла б стосуватися основних галузей природокористування, про які йшлося у другому розділі, при вивченні компонентів природи.

Щодо розділу IV. «Простір – територія – держава» який передбачає ознайомлення з темами: «Українська держава» та «Політична карта світу», то він дуже доречний, вдало структурований і здебільшого посилює для сприйняття учнями 8-го класу. Хоч питання збройних конфліктів за територію і ресурси пояснити учням цієї вікової категорії очевидно буде досить складно.

Тема 1. розділу IV. «Українська держава» дуже важлива для вивчення школярами з огляду на триваючу з 2014 року російсько-українську війну, наслідком якої є окупація та нелегітимна анексія значної частини території держави. Позитивним аспектом програми є рекомендована робота у групі, яка скерована на з'ясування ролі кордонів у безпеці держави. Вважаємо також, що учні вже на рівні 8 класу повинні чітко усвідомлювати головний історико-географічний наратив української державницької ідеї – Україна є спадкоємицею державницької традиції слов'янського племен, тобто їх протодержава існувала ще у ранньому середньовіччі. Це дуже важливий аспект, оскільки закладаються основи сприйняття дитиною політичної географії та історії своєї держави з чітким відмежуванням від будь-яких спроб адептів російського шовінізму вивести українську державність із пізнього середньовіччя на основі концепції Русі в якості «колиски трьох братніх народів». Взагалі традиційна для російського геополітичного наративу апеляція до родини в описі відносин між народами є відверто маніпулятивною, скерованою на встановлення вигаданої ієрархії та якихось особливих історичних прав росіян на території сусідніх держав. Вважаємо доречним розпочати в професійних колах дискусію, з приводу того, чи варто у підручниках географії визначати середньовічну державу із столицею в Києві як «Київську Русь», можливо достатньо означити її як Давньоруську державу. Термін Київська Русь виник у першій половині XIX століття і є маніпулятивною спробою вивести генезу державності т. зв. «Московської Русі» від київського державницького ядра. Наскільки небезпечними є такі світоглядні принципи засвідчують спроби не тільки керівниками країни-агресора привласнити історичну спадщину України, але і загарбати території «братнього народу». Повторювання вигаданих історичних кліше – яскравий прояв інформаційних технологій гібридної війни, яка ведеться Москвою не тільки за територію, але і за свідомість школярів та в основі має ідеологічне обґрунтування великодержавних геополітичних амбіцій.

Також пропонуємо почати дискусію щодо введення у вжиток у вітчизняній географічній школі терміну «Королівство Русь», адже суверен середньовічного Галицько-Волинського князівства Данило Романович у 1253 році коронований за загальноєвропейською традицією як «Rex Russiae» / «Король Русі». Акцентування на ролі двох основних ядер державності сучасної України – Києва і Галича дуже важливе для дезавування штучних історичних і географічних конструктів, вигаданих в Російській імперії. Також вважаємо за доцільне в змісті розділу відобразити значення Кримського ханства у формуванні територіально-політичних структур

півострова Крим, Причорномор'я і Приазов'я. Враховуючи чітку проукраїнську позицію кримських татар в триваючій російсько-українській війні вітчизняні географи повинні чітко визнавати факт існування в минулому ще одного ядра державності на території сучасної України – Бахчисараю, столиці Кримського ханства, історія якого тісно переплетена з історією українського народу. Це руйнує ще один російський історичний міф про Крим як «одвічно російську територію». Ще одним державним ядром на території сучасної України став Хуст, столиця Карпатської України. Ця існуюча короткий час держава все ж вартує згадки на уроках географії заради нейтралізації деяких ідей про особливий статус Закарпаття, який висловлюють політики-популісти в сусідніх державах.

Не менш важливим є опис адміністративно-територіального устрою України. Адже Україна нещодавно реалізувала реформу децентралізації, яка визначила ліквідацію 490 старих районів і утворення 136 нових районів. Також реформа передбачила формування у межах районів територіальних громад, яких не було при попередньому адміністративно-територіальному поділі. В цьому аспекті важливо пояснити школярам – йдеться про перерозподіл владних повноважень і фінансів на користь місцевих громад, що має реалізувати базовий конституційний принцип – вирівнювання прав і свобод громадян України незалежно від того, чи живуть вони у центральних великих містах, або ж у віддалених невеликих містах, селищах і селах. Вчителям при розгляді теми слід покликатися на давні українські та європейські традиції самоврядування. Сильною стороною програми є знайомство з генеральним планом міста чи села (в програмі зазначено виключно міста), як свого роду просторовою конституцією населеного пункту. Іншою позитивною характеристикою є передбачена проектна діяльність на встановлення особливостей формування спроможних територіальних громад. Вважаємо, що якраз на рівні 8 класу доцільно закладати розуміння значення ролі громадських ініціатив у формуванні комфортного для життя простору територіальних громад. З цієї точки зору роль учителів географії у формуванні відповідальних громадян беззаперечна.

Логічним завершенням вивчення географії у 8 класі є тема «Політична карта світу». Уперше школярі знайомляться із поняттями «країна», «держава», «залежна територія», а також з базовими критеріями класифікації держав світу. Сильною рисою програми є акцентування на дослідницькій роботі – порівняльній оцінці географічного положення України з іншими країнами світу. Цікавою є пропозиція роботи з інформацією, а саме із джерелами знань про регіони та країни світу. Добре побудована робота з такими джерелами є запорукою формування критичного мислення, максимально об'єктивного погляду на сучасний світ і місце України у ньому. Вважаємо, що таке практичне завдання формує чітке розуміння значення приморського положення держави, кількості сусідів, характеру і морфології кордонів на її політичний та соціально-економічний розвиток.

Основним наративом, який має ретранслювати тема «Місце України на політичній карті світу» – Україна суверенна європейська держава, країна-кандидат на членство в ЄС, якому доводиться у справедливій збройній боротьбі відстоювати свою незалежність від російської агресії. Важливо акцентувати, що агресія – це злочин, і обов'язок всіх країн світу допомагати нам у цій справі, адже йдеться про те, що збройним конфліктам не місце на політичній карті світу. Про це чітко заявлено у Статуті ООН та основоположних документах ОБСЄ. Світове співтовариство виробило достатню кількість механізмів покарання агресора. Однак в основі спротиву – воля громадян України незалежно від етнічної, релігійної та іншої ідентичності зберегти і зміцнити нашу державу, її територіальну цілісність і суверенітет.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення географії у 8 класі за навчальною модельною програмою колективу авторів, який очолив Запотоцький С. П. загалом передбачає вдале трансформування змісту курсу. Воно допоможе учням сформувати знання про особливості природи своєї Батьківщини, про оцінку її як сукупності умов та ресурсів, на яких базується природокористування, що забезпечує розвиток економіки держави і

забезпечення добробуту громадян. Ці знання дозволять учням усвідомити себе невід'ємною частиною української нації, відчувати власну відповідальність за майбутнє держави, усвідомити себе справжніми громадянами України.

Те наскільки такі висновки правильні зможе остаточно підтвердити тільки практика реалізації змісту та ідей навчальної програми у шкільних підручниках та навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти. А це потребуватиме нових досліджень та узагальнених висновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гілецький Й. Р Теоретичні засади формування змісту загальної географічної освіти. *Географія та основи економіки в школі*. 2002. № 2. С. 12–14.
2. Географія. Електронна версія «Великої української енциклопедії» URL: <https://vue.gov.ua/Географія>. (дата звернення: 09.09.2024).
3. Навчальні програми з географії. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>. (дата звернення: 09.09.2024).
4. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В., Довгань А. І. і ін.) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>. (дата звернення: 09.09.2024).
5. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.6-9%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf>. (дата звернення: 09.09.2024).
6. Сенчакович Марта. Методика вивчення географії населення в практиці роботи загальноосвітніх шкіл. *Географічна освіта і наука в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів I Регіонального науково-практичного семінару. Івано Франківськ: ПРИНТ-ДІАС, 2023. С. 85–89.

REFERENCES

1. Hiletskyi, Y R. (2002). Theoretical foundations of forming the content of general geographic education. // *Geography and basics of economics at school*. 2. 12–14 [in Ukrainian].
2. Geography. Electronic version of «Great Ukrainian Encyclopedia» URL: <https://vue.gov.ua/Geography> [in Ukrainian].
3. Educational programs in geography URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf> [in Ukrainian].
4. Model curriculum «Geography. 6th – 9th grades» for general secondary educational institutions (authors S. P. Zapototskyi, H. I. Karpiuk, R. V. Hladkovskyi, A. I. Dovhan, etc.) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf> [in Ukrainian].
5. Model curriculum “Geography. 6th – 9th grades” for general secondary educational institutions (authors S. H. Kobernik, R. R. Kovalenko, T. H. Hilberg, L. M. Datsenko) URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.6-9%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf> [in Ukrainian].
6. Senchakovych, Marta (2023). The methodology of teaching geography of the population in the practice of secondary schools. *Geographic education and science in the conditions of martial law*: collection of writings of the 1st Regional Scientific and Practical Seminar. Ivano Frankivsk: PRINT-DIAS, 85–89 [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 15.09.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.10.2024 р.